

Andělé v lidových pohádkách

Milan Horák

Mluvíme-li o andělech, spojujeme je většinou s představami, jimž dala základní podobu tradice křesťanského umění — okřídlené bytosti vznešeného jasu, podobné tváří i postavou člověku, oděné do slavnostních říz. Andělé strážní, andělé sborů, andělé národů, andělé vládnoucí přírodním silám, andělé obklopující nejvyššího — všichni se v našich představách vzájemně podobají. Jejich hierarchická příslušnost a jejich specifický úkol se na jejich vzhledu projevují zpravidla jen nepatrně.

Tuto určitou uniformitu andělského světa můžeme připsat na vrub skutečnosti, že teologické snahy o klasifikaci andělů se projevily v době, kdy už většina lidí ztratila schopnost obrazného vidění, které známe ze starších kultur. Lidé pozdní antiky a středověku, kdy se nauka o andělech systematizovala a ustálila, zpravidla prožívali působení andělů, aniž by vnímali určitou podobu. Andělé pro ně byli neviditelní, a protože se projevovali myšlenkami, slovy a činy, bylo nasnadě představovat si je v podobě lidské; nebyli také vázání fyzickým světem, a tak bylo náhledni vyobrazovat je s křídly; jejich jednání bylo nepřetržitou bohoslužbou, tedy bylo logické obléci je do kněžských rouch. Tato tradiční představa o podobě andělů není nesprávná, ale pokud zapomeneme, že se jedná jen o jednu z mnoha možných představ, může značně omezit náš obzor. Snadno se nám pak stane, že anděla nerozpoznáme jako anděla jen proto, že se zjevuje v podobě odlišné. Už biblická svědectví nám však vyprávějí o andělech v podobách nejen zvířat, ale i věcí. Slovo, jímž hebrejščina označuje serafiny — sáráf — znamenalo původně hada či draka a ve vidění proroka Ezechiela se andělské bytosti zjevují dokonce jako plamenná kola. Ještě širší škálu podob nám nabízí svět pohanských bohů, kteréžto již církevní otcové identifikovali coby andělské bytosti druhé a třetí hierarchie.

Pohled na tyto pro nás „netradiční“ tradice nás poučuje, že teologové, kteří se snažili anděly klasifikovat, učinili správně, když je začali třídit především podle působnosti. Setkáme-li se — ať ve vlastním zážitku, ve vyprávění jiného člověka nebo v písemném svědectví — s duchovní silou, která k nám z říše Ducha promlouvá či dokonce přímo ovlivňuje svět kolem nás, bývá to anděl. Může být vyššího či nižšího řádu, může být dobrý i zlý, ale to nám neprozradí jeho podoba; o jakého anděla se jedná, poznáme podle oblasti a způsobu jeho působení.

Vydáme-li se světem s takto rozšířeným pohledem, budeme překvapeni, kde všude se andělé vyskytují a kolik popisů andělského působení nacházíme v literárních dílech minulých i současných. Jako jedna z nejzajímavějších se přitom ukáže oblast, v níž by člověk lpící na tradiční představě rouchatého křídlatce našel jen velmi málo — v lidových pohádkách. V nich nacházíme zpravidla bytosti v úplně jiných podobách; narazíme-li v nich na anděla v tradiční křesťanské podobě, můžeme si být téměř jisti, že se jedná o látku pozdější, o ozvěnu zbožných vyprávění z barokní doby, která mezi lidem šířili ruku v ruce snaživí kazatelé i jarmareční umělci; originální pohádkoví andělé tak ovšem nevypadají.

Samozřejmě, zdaleka ne všechny pohádkové postavy se dají považovat za anděly — víly a skřítkové bývají spíše živlové bytosti, strašidla jsou nezřídka zbloudilé duševní schrány zemřelých, čarodějnice jsou často prostě obyčejné čarodějnice; jen v ojedinělých případech najdeme anděly i mezi těmito postavami. Bohatší na andělské bytosti je oblast vládců různých

přírodních sil — pomysleme třeba na Slunečníka, Měsíčníka a Větrníka — kteří nápadně připomínají pohanské bohy, tedy bytosti, jejichž příslušnost k andělským říším deklarovali už první křesťanští teologové. Nejvlastnějším hájemstvím andělů v pohádkách je však vedení osudu. Bytost, kterou staří Římané nazývali „genius“, pro niž má křesťanská tradice označení „anděl strážný“, doprovázející duch, jež často vnímáme ve svém životě jako „hlas prozřetelnosti“ nebo „vyšší já“, se objevuje v pohádkách v nescíslných podobách a proměnách.

Často je to dědeček, jenž se hrdinovi náhle zjeví a prosí o něco k snědku, nebo babička v chaloupce uprostřed temného lesa. S nemenší oblibou však na sebe anděl osudu bere podobu zvířecí — někdy přitom vstupuje hrdinovi do cesty po způsobu pohádkového dědečka (například liška Ryška), jindy se nechá poznat už v dětství, třeba jako kůň nebo pes, zrozený s hrdinou v též okamžik (kupříkladu kůň Bajajův). Na nepřeborném množství zdánlivých drobností, počínaje prvním setkáním s andělem až po jeho zmizení v okamžiku, kdy hrdina v sobě nese tolik svého génia, že už nepotřebuje zevní doprovod, bychom si mohli ukázat, jak přesně dokázali mnozí vypravěči pohádek vnímat a líčit zákonitosti andělského vedení osudu. To si však tento článek již neklade za cíl; jeho smyslem bylo jen poukázat na oblast málo známou, ale navýsost zajímavou. Pustí-li se aspoň některý čtenář do dobrodružného pátrání po andělech v říši pohádek, pak splnil článek svůj účel; pohádka o divotvorné lodi, kterou připojujeme, zve každého, aby učinil první krok.

O divotvorné lodi (podle V. Tilleho)

Žil kdysi sedlák, který měl tři syny, jinochy na ženění. Jednoho večera zaklepal na jejich dveře pocestný a prosil o nocleh. Přijali jej pod svou střechu, ale jak to bývá, musel jim vyprávět, co nového se ve světě událo. „Král hledá ženicha pro svou dceru,“ vypravoval pocestný. „Ale nechce ledasjakého. Nechal vyhlásit, že svou dceru dá jen tomu z nápadníků, kdo si pro ni po souši na lodi přijede.“

„Postavím takovou loď a pojedu si pro tu nevěstu,“ řekl nejstarší sedlákův syn, když to uslyšel. Na druhý den mu máma napekla buchty, on vzal pilu a sekeru a vydal se do lesa, aby postavil loď, která by jezdila po souši. Pracoval celé dopoledne a v poledne usedl, aby poobědval. Když rozbalil buchty, kde se vzal, tu se vzal, stojí před ním stařeček a povídá: „Žehnej ti Pán Bůh, panáčku, neměl bys trochu krmě i pro mě?“

„To se ví, že neměl,“ odsekl nejstarší syn, „sám mám hlad po té práci. Ať ti dá najíst, u kohos pracoval ty!“

Stařeček se nenechal odradit nepřívětivou odpovědí, pohlédl na připravené dřevo a zeptal se: „A copak to vlastně děláš?“ „Co bych dělal?“ odvětil nevrle nejstarší syn: „Pluh dělám.“ „Inu dělej, dělej,“ řekl stařeček a zmizel. Mládenec dojedl a dal se zase do práce. Ale ať se snažil, jak se snažil, do večera postavil — pluh! Nezbylo mu, než se vrátit s hanbou domů.

Na druhý den zkusil své štěstí prostřední syn. Máma mu napekla buchty, on vzal pilu a sekeru a vydal se do lesa, aby postavil tu divotvornou loď. Pracoval celé dopoledne a v poledne usedl, aby poobědval. Když rozbalil buchty, kde se vzal, tu se vzal, stojí před ním stařeček a povídá: „Žehnej ti Pán Bůh, panáčku, neměl bys trochu krmě i pro mě?“

„To se ví, že neměl,“ odsekl prostřední syn, „sám mám hlad po té práci. Ať ti dá najíst, u kohos pracoval ty!“

Tu stařeček pohlédl na připravené dřevo a zeptal se: „A copak to vlastně děláš?“

„Co bych dělal?“ odvětil nevrle prostřední syn: „Sáně dělám.“

„Inu dělej, dělej,“ řekl stařeček a zmizel. Mládenec dojedl a dal se zase do práce. Ale ať se snažil, jak se snažil, do večera postavil sáně. A tak se vrátil domů s hanbou jako jeho starší bratr.

Nyní chtěl i nejmladší zkusit své štěstí, ale otec ho zrazoval, že prý neumí nic a sotva si poradí, když neuspějí jeho starší bratři. Nejmladší se však nenechal zastavit, a že mu nechtěli dát ani pilu a sekeru, vzal aspoň kudlu, ukrojil si na cestu skývu chleba a vyrazil do lesa. Protože na dřevo s kudlou nemohl, nařezal si proutí, že z něho loď uplete. Pracoval celé dopoledne a v poledne usedl, aby poobědval. Když rozbalil chléb, kde se vzal, tu se vzal, stojí před ním stařeček a povídá: „Žehnej ti Pán Bůh, panáčku, neměl bys trochu krmě i pro mě?“

Nejmladší syn se nerozmýšlel a nabídl stařečkovi půlku své skývy. Když byli po jídle, pohlédl stařeček na připravené proutí a zeptal se: „A copak to vlastně děláš?“

„Stavím loď,“ odpověděl nejmladší syn „loď, která bude jezdit po suchu. Pojedu si s ní pro princeznu.“

„Nu dobrá,“ řekl stařeček, „to ti tedy pomohu.“ Pustili se do práce společně, a než zapadlo slunce, byla loď hotova. Mládenec děkoval stařečkovi za pomoc, ale ten jen mávl rukou a řekl: „Nyní se s lodí domů nevracej, ale vydej se hned na zámek, a koho cestou potkáš, toho vem k sobě na loď.“ Hoch mu chtěl ještě poděkovat, ale stařeček byl už ten tam.

Nejmladší vstoupil na loď a ta se rozjela po souši, jako by to byla voda. Zakrátko spatřil mládenec člověka, který drže v ruce bochník chleba volal: „Ach, jak rád bych se najedl!“ Jinoch se mu smál, proč se tedy nezakousne do chleba, jež drží v ruce. Hladovec odvětil, že ani kdyby měl dvě pece plné chleba, nenajedl by se dosyta. Jinoch ho vzal k sobě na loď a jeli dál.

Za chvíli dojeli k rybníku, na jehož hrázi stál člověk a volal: „Ach, jak rád bych se napil!“ Jinoch se smál, proč se tedy nenapije z rybníka. Žíznipec odpověděl, že ani třemi rybníky by žízeň nehasil. Jinoch ho vzal k sobě na loď a jeli dál.

Zanedlouho uviděli člověka se svázanýma nohama, který volal: „Ach, jak rád bych si zaběhal!“ Jinoch se mu smál, proč si tedy nohy nerozváže. Běžec na to, že s rozvázanýma nohama by udělal co krok, to jednu míli, a příliš daleko by utekl. Jinoch ho vzal k sobě na loď a jeli dál.

Po chvíli potkali člověka, který si na uších držel otepi sena a volal: „Ach, jak rád bych slyšel!“ Jinoch na něj zhurta, proč tedy seno nezahodí. Slyšec pravil, že kdyby otepi zahodil, slyšel by na dvě stě mil, avšak ne to, co je blízko. Jinoch ho vzal k sobě na loď a jeli dále.

Netrvalo dlouho a zahlédli střelce, který máje v ruce zbraň volal: „Ach, jak rád bych si vystřelil!“ Jinoch se ho zeptal, proč tedy nevystřelí, a střelec řekl, že by pak střelil na dvě stě mil, ale ne nablízko. I toho vzal jinoch k sobě na loď. Když si nyní své soupeřníky prohlédl, uhlídal, že se mu všichni podobají jako vejce vejci.

Tak dojeli do královského města. Mládenec předstoupil před krále a ukázal mu svou loď, ale král se vzpouzel myšlence, že by měl dceru dát prostému sedlákovi: „Dobře, lodí po souši jsi přijel, ale musíš ukázat, že si mou dceru opravdu zasloužíš. Dám ti tři úkoly. Když je splníš, dostaneš mou dceru za ženu.“

Na druhý den přišel mládenec před krále, aby si vyposlechl první úkol. Král ho vedl do královské pekárny: „Tvým prvním úkolem je, abys snědl plnou pec chleba.“ Jinoch neotálel a poslal za sebe hladovce. Pekaři vytahovali bochníky z největší pece, ale hladovec je polykal rychleji, než stačili podávat, a ještě křičel, že chce víc. Nakonec ho král musel z pekárny vyhnat, aby mu všechno nesnědl.

Když mládenec přišel příštího dne, vedl ho král do královského pivovaru: „Tvým druhým úkolem je, abys vypil celou várku piva.“ Jinoch neotálel a poslal za sebe žíznivce. Varníci brali pivo z největšího kotle, ale žíznivce pil rychleji, než stačili nalévat, a ještě křičel, že chce víc. Nakonec ho král musel z pivovaru vyhnat, aby mu všechno nevypil.

Král byl náramně rozezlen a proklínal svůj nápad s divotvornou lodí. Přemýšlel celou noc, než vymyslel třetí úkol tak, aby byl dost těžký. Když před něj ráno mládenec předstoupil, řekl mu král: „Dvě stě mil odsud je studánka, z níž prýští dvojí voda — živá a mrtvá. Chci, abys mi z té studánky obojí vody přinesl, a to dříve, než dvě hodiny uplynou.“ Jinoch bez váhání poslal běžce, aby vody ze studánky donesl.

Uběhla hodina a z druhé scházela už jen čtvrt, a běžec se stále nevracel. Jinoch vybídl slyšce, aby naslouchal, kde běžec vázne. Slyšec se zaposlouchal a hlásil, že slyší běžce u studánky chrápat. Tu vybídl jinoch střelce, aby sestřelil snítku nad spícím běžcem. Střelec vystřelil, ustřelil snítku, ta spadla na běžce a probudila ho. Běžec vyskočil a rozběhl se, a za okamžik byl nazpět v královském zámku.

Když mládenec donesl obojí vody králi, musel mu král chtě nechtě svou dceru dát. Když se pak konala svatba, veliká a slavná, přišli se s jinochem rozloučit jeho zdatní pomocníci. Děkoval jim z plna srdce, ale oni říkali, že sami nenesou zásluhu, protože je jiný poslal — stařeček, jemuž dal jinoch najíst, když stavěl divotvornou loď.